

MILLIY KOLORITGA OID SO'ZLARNING SINXRON TARJIMA
JARAYONIDA QAYTA IFODALASH MUAMMOLARI

Sultonmurodova Mahbuba Sadriddin qizi

Jahon tillari universiteti 1 kurs magistratura talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Milliy koloritga oid so'zlarning sinxron tarjima jarayonida qayta ifodalash muammolari, sinxron tarjimaning afzalliklari va kamchiliklari, sinxron tarjimaning O'zbekistonda ishlatilishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Milliy kolorit so'zlar, sinxron tarjima, adabiyot, tarjima, o'zbek tili, so'zlar, sinxronist.

Sinxron tarjima og'zaki tarjimaning eng qiyin hamda muhim turlaridan bir hisoblanib, unda tarjimon ketma-ket tarjimadan farqli o'laroq asliyat tilidagi notiq nutqini bir vaqtning o'zida tarjima tiliga tarjima qila borishi tushuniladi[1]. Sinxron tarzda tarjimoni olib boruvchilar sinxron tarjimon yoxud sinxronist deyiladi. Odatda, sinxron tarjima amaliyoti maxsus uskunalar yordamida amalga oshiriladi. Ba'zida individual tinglovchilar uchun pichirlash texnikasi qo'llaniladi. Sinxron tarjima imkoniyati zamonaviy tillarda taxminan 50% ni tashkil qiladi. Unda so'zlar hech qanday yangi ma'lumot bo'lmagan so'zlar ulushiga to'g'ri keladi, shu bilan birga ma'lumotning bir qismi tinglovchilar tomonidan to'la to'kis qabul qilinmay qoladi.

Kolorit – lotincha kolor, italyancha kolorito so'zidan olingan bo'lib, rang, bo'yoq, manzara ma'nosini bildiradi. Kolorit deganda tasviriy san'atda real hayotni haqqoniy aks ettirish uchun ishlatiladigan ranglarning o'zaro mutanosibligi tushuniladi. Adabiyotda esa badiiy asarning o'ziga xos xarakterli xususiyati: milliylik, davr, ma'lum joyning o'ziga xos jihatlari ifodasi ko'zda tutiladi. Kolorit biror narsaning o'ziga xos belgi va xususiyatlari majmuini bildiradi. Ma'lumki, tarixan tashkil topgan, madaniyati, tili, hududi, iqtisodiy hayoti va ruhiy xususiyatlarning umumiyliги asosida vujudga kelgan kishilar guruhiga millat deyiladi. Milliylik u yoki bu millatning ma'naviy faoliyati va moddiy hayotidagi o'ziga xosliklardir. Ma'naviy faoliyat kishilarning xarakteri, tafakkur tarzi, ruhiyati, intilishlari, qiliqlari, yumor xususiyatlari va boshqalarni o'z ichiga oladi. Moddiy hayot esa urf-odat, rasm-rusum, marosimlar, kiyimlar, uy-ro'zg'or anjomlari, cholg'u asboblari, pazandachilik, ismlar va hokazolar. Badiiy asarda aks etgan ana shu milliy xususiyatlar yig'indisi adabiyotshunoslikda milliy kolorit deyiladi. Adabiyotshunoslikda yana mahalliy kolorit degan tushuncha ham mavjud. Mahalliy kolorit – biror mahalliy sharoit, urf-odat yoki joyga xos turmush, peyzaj va til xususiyatlarini badiiy adabiyotda aks ettirish. Ana shu milliy kolorit bilan bog'liq bo'lgan so'z va atamalar realiyalar, boshqacha aytganda, milliy xos

soʻzlar deyiladi. Realiya lotincha soʻz boʻlib, buyumga, narsaga oid degan maʼnoni bildiradi. “Realiyalar asar tilining ajralmas qismi boʻlib, ular yordamida muallif qahramon obrazini yaratadi, xalqning milliy xususiyatini tasvirlab beradi. Ular badiiy asarning milliy koloritini ifoda etadi, turli uslubiy vazifalarni bajaradi, hodisa va predmetlarning xususiyatini haqqoniy, toʻgʻri tasvirlashga yordam beradi”. Shuning uchun ham realiyalar badiiy tarjimaning tarjimonni qiynab qoʻyadigan, tarjimoni murakkablashtiradigan, koʻpincha uni chalgʻitadigan jihatlarni tashkil etadi. “Realiyalarga milliy taomlar, kiyim-kechaklar, milliy cholgʻu asboblari, roʻzgʻor anjomlari, nomlar, taxalluslar, laqablar, shahar, qishloq xususiyatlari, meʼmorlik, geografik nomlar, tabiat manzaralari, hayvon va oʻsimliklarning nomlari, daraja, unvon, tabaqa va boshqa boʻlinishlarni ifodalovchi soʻzlar, muassasalar, tashkilotlar, diniy marosimlar va boshqa etnografik belgilarni bildiruvchi soʻz va iboralar kiradi”. “Milliy oʻziga xoslik deganda adabiy asarda tasvirlangan xalq hayotining moddiy sharoiti, maʼnaviy turmush tarzi, tabiati, oʻrmon, togʻ, dala, suv, zamin, osmon hamda afsona va choʻpchaklari, tarixi va dini, adabiyoti va sanʼati hamda boshqa maxsus narsalar haqidagi tasavvurlari, tushunchalari, atamalari tushuniladi. Kiyim-kechaklar, udumlar, urf-odatlar, pul birliklari va hokazolar ham milliy xoslik komponentlari jumlasiga kiradi”. Badiiy asarning milliy shaklini qayta tiklash – badiiy tarjimaning muhim muammolaridan biri hisoblanadi. Milliy oʻziga xoslikni boshqa til vositalari bilan berish sohasida katta tajribalar toʻplangan. Biroq bu sohaning prinsip va mezonlari ishlab chiqilgani yoʻq. Adabiyotning milliy xarakterga egaligi harakatdagi obrazlarning xarakterida, jumladan qiliqlari, yumor xususiyatlarida, fikrlash va intilish tarzida namoyon boʻladi. Har qanday kishi biror millat vakili sifatida maʼlum xarakterga va oʻziga xosa psixologik bilimlarga ega. Badiiy obrazning milliy xarakteri – uning nutqi, muhitga munosabati, surati, siyrati, his-tuygʻulari va boshqalarda koʻrinadi. Milliy xarakter maʼlum moddiy asosda yaratilib, muayyan hayot sharoitining inʼikosi hisoblanadi. Shuning uchun ham obrazning milliy xarakterini oʻsha millatning hayotini, milliy tarixini, oʻziga xosligini, milliy, madaniy va adabiy anʼanalarini oʻrganish orqali toʻgʻri tushunish mumkin. Badiiy obrazni qayta yaratishda tarjimon ishining birinchi bosqichi obraz yaratilgan millatning tarixi, ijtimoiy, adabiy sharoitlarini oʻrganishdir. Undan keyingi bosqich xarakterning asosiy belgilarini, uning mazmunini belgilash. Shundan keyin obraz yaratilishi kerak boʻlgan aslyat tilining vositalarini va uslubiy yoʻllarini tahlil qilishi hamda oxiri ona tilida ifodalashning kerakli vositalarini axtarib topish. Adabiy asarning umumiy xususiyatlari xalqning xususiy va ijtimoiy hayot tarzida, turmush sharoitida, kiyimida, urf-odatlarida, koʻcha, shahar, sanʼat yodgorliklari, muassasalarning nomi, mansabdor shaxslarning familiyalari va boshqalarda namoyon boʻladi. Bularning yigʻindisi asarning milliy xususiyatini tashkil etib, barchasi aslyatda nutq vositalari orqali bayon etilgan boʻladi. Ularning toʻgʻri tarjimasida juda muhimdir. Har bir tilda psixikaning

milliy xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan obrazli ifodalar mavjud. Masalan, o‘zbek tilida qora ko‘z, qo‘y ko‘z, quralay ko‘z, ohu ko‘z va boshqalar go‘zallik alomati sifatida qo‘llaniladi. Qadimgi yunonlarda go‘zal, shahlo ko‘z ho‘kizning ko‘ziga o‘xshatilgan. Qirg‘iz va qozoqlarda bo‘tako‘z chiroyli ko‘zning sifati bo‘lib keladi. Hindistonda sigir – nafosat, go‘zallik, saxovat va ona mehrining timsoli bo‘lganligi sababli go‘zal mahbuba sigirga nisbat beriladi. Ko‘p xalqlarda arslon yirtqichlik, shafqatsizlik ramzi bo‘lsa, bizda dovyurak kishilarni arslonga o‘xshatadilar. Masalan, Qirol Lirning shafqatsiz qizlari arslonlarga o‘xshatiladi. Bizda arslon ijobiy ma’noga ega bo‘lganligi uchun ham tarjimada G‘afur G‘ulom bu so‘z oldidan “urg‘ochi” sifatini qo‘shadi:

Nima qilib qo‘ydingiz, yo urg‘ochi arslonlarmisiz? Nemislarda esa cho‘chqa omad va baxt timsoli ekan. O‘zbeklarda yo‘lpashsha – mehmon darakchisi. Ana shunday tabiiy, ijtimoiy, tarixiy sabablar taqozosi bilan tug‘ilgan hamda har bir xalqning o‘ziga xos ruhiy hayotini aks ettiruvchi (ko‘pincha xos so‘zlar bilan ifodalangan) tasavvur va tushunchalarni bir tildan boshqa tilga o‘tkazish tarjimondan nihoyatda ehtiyotkorlikni talab etadi. “Har bir tilda o‘sha tilning sohibi hisoblanmish xalqning o‘zi ko‘proq mashg‘ul bo‘lgan xo‘jalik, ishlab chiqarish sohalari hamda uni o‘rab turgan tabiiy muhit (iqlim, hayvonot va o‘simliklar olami, tog‘, cho‘l, sahro va hokazo)ga aloqador so‘zlar, atamalar, iboralar boshqa tillarga nisbatan ko‘proq yoki kamroq bo‘lishi mumkin”. “Suv o‘lkasi bo‘lmish Buyuk Britaniyada tabiatning bu ne‘mati, suv xo‘jaligi, baliqchilik bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalaydigan so‘zlar serob bo‘lishi o‘z-o‘zidan tushunarli. Ingliz tilida water (suv) so‘zidan yasalgan ko‘chma ma’noli birikmalar, idiomalar, maqol va matallar ham ko‘p uchraydi”. Masalan, “baliqfurush” so‘zining ko‘chma ma’nosi “qo‘shmach” ekan. Chunonchi, “Hamlet”da Hamlet Poloniyni “baliqfurush” deb ataydi. “Qirol Lir”da Alboni Lirning qizlarini yovuzligi uchun arslonga nisbat beradi. Bu so‘z ruscha va o‘zbekchaga salbiy ma’noni aks ettirish maqsadida “urg‘ochi arslon” deb tarjima qilinadi (“tigrisi”).

Turkmancha “Ovozingdan” she’ri:

Bu ashrat chog‘ ichinde,
Boz gach kabi tog‘ ichinde,
Andalibsan bog‘ ichinde,
Soz ochmayin ovozingdan.

Tarjimasi:

Bu ayshu ishrat kechinda,
Bo‘z qo‘chqorday tog‘ ichinda,
Bir bulbulsan bog‘ ichinda,
So‘z ochmayin ovozingdan.

Bantu negrlari tilida rus tilidagi rodga to‘g‘ri keladigan 24 ta kategoriya bor.

Arablarda tuyaning 5714 ta nomi mavjud.

“Panchatantra” tarjimasida. Delfin – toshbaqa. Dafn marosimi bilan bog‘liq o‘rinlar qisqartirilgan. Xalqlarda qavm-qarindoshlikning turli darajalari va xillarini farqlashda tafovutlar bor: aka-uka, opa-singil, amma-xola, tog‘a-amaki va hokazo. “Venger tilida “aka” va “opa” so‘zlari yo‘q. Biroq aka va opalarning har biri uchun alohida so‘zlar mavjud. Malaya tilida “aka” “opa” so‘zlarini ifodalovchi birgina “sudara” mavjud. Braziliyadagi hinduslar tilida to‘tiqushning turlari juda ko‘p so‘zlar bilan ifodalanadi. Biroq “to‘tiqush” so‘zining o‘zi yo‘q. Bu so‘z to‘tiqush umuman bo‘lmagan mamlakatlar tillarida ishlatiladi. Sahroi Kabirdagi tillarda palma daraxtining oltmishga yaqin turlaridan har birining nomini ifodalovchi so‘z bor. Biroq “qor” so‘zi yo‘q. Neneslar tilida esa buning aksi – qorning turlarini ifodalovchi qirqqa yaqin so‘z mavjud, lekin “palma” so‘zi yo‘q. Chunki neneslar qattiq sovuq bo‘lib, qor qalin yog‘adigan Sharqiy Sibirda yashashadi. U yerda palma daraxti o‘smaydi. Sahroi Kabir jazirama issiq bo‘ladi, u yerdagilar qishni, hatto qorning nimaligini ham bilishmaydi”. “G‘arbiy Avstraliyadagi qabilalardan birining tilida qo‘lning mushak qismini, o‘ng va chap qo‘lni ifodalovchi so‘zlar mavjud, biroq “qo‘l” ma‘nosiga to‘g‘ri keluvchi so‘zning o‘zi yo‘q”. “G‘arbiy Arizonada yashovchi mohave tilida so‘zlashuvchilarda “ayol kishining otasi” bilan “erkak kishining otasi” farqlanadi, binobarin, ularda har ikkala jinsning “otasi”ni anglatadigan boshqa-boshqa so‘zlar mavjud”. “Sudan va Janubiy Saxarada esa tuareg atalmish kichik bir xalq yashaydiki, ularda erkaklar yuzlarini yashirib yuradilar”. 1 aprel: Amerikada – ahmoqlar kuni, Shotlandiyada – kakku kuni, Fransiyada – baliq kuni, Yaponiyada – qo‘g‘irchoq kuni, Ispaniyada – laqmalar kuni deb aytiladi. Yevropada aza rangi – qora, Xitoyda – oq. Herman Vamberi bilan bog‘liq hikoya. Mark Tver qahramoni: “Fransuz ham odammi?” Bahor. Qor. Novvot va sho‘rdanak voqeasi. Tarjimada jins kategoriyasi. Hayvon nomi. Turli xalqlarning moddiy va ma‘naviy hayotida o‘ziga xos maxsus tushunchalar ko‘p uchraydi:

- nemis fikrini o‘zbek tilida nima deb berish kerak?
- o‘zbek paranjisini nemis tilida qanday tushuntirsa bo‘ladi?

Shuningdek, o‘zbek qishlog‘i, ukrain xutori, qozoq ovuli, qirg‘iz aili har biri o‘ziga xos milliy-hududiy xususiyatga ega bo‘lgan aholi va xo‘jalik birliklaridir. Demak, umumiy til vositalaridan tashqari, har bir ijodkorning o‘ziga xos individual uslubidan kelib chiqadigan milliylikni aniqlash va buni tarjimada qanday aks ettirish yo‘llarini izlab topish murakkab ish. “Mehrobdan chayon” romani tarjimasida “tahsil” – “visshee obrazovanie”, “mudarris” – “rektor”, “mullavachcha” – “student” deb o‘girilganki, bu tarixiy-milliy koloritga to‘g‘ri kelmaydi. Yoki Ra‘noning ukasi opasidan achchiqlanganda uni “Mullatani xotini” deb qochadi. Bu iboraning “Jena uchenogo brata” deb olinishi o‘zini oqlamaydi, chunki u yosh bola tilidan aytilayapti. Yoki ruscha tarjimada Nigorxonim Solih Maxdumga “erxon”, “erginam” (“mujenok”)

deb murojaat qiladiki, bu o‘zbek xalqining tabiatiga mutlaqo to‘g‘ri kelmaydi.

Odil Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi” romani nemis tiliga ruschadan tarjima qilingan. “Sovut”ni –“kolchuga”, “dubulg‘a” – “shlem”, “xanjar” – “kinjal” tarzida asliga mos berganlari holda, “supa” –“skameyka”, “yo‘lak” – “tunnel”, “chilim” – “trubka”, “kuloh” – “shapka”ga aylanib ketgan. Endi XV asrda darveshning boshiga shapka kiyib, og‘ziga trubka qo‘ndirib olganini o‘zingiz tasavvur qilib olavering!M.Javbo‘riev yana bir nozik o‘lchov birligiga e‘tiborni qaratadi. Asarda quduqning chuqurligi nari borsa, o‘n-o‘n besh gaz deb ko‘rsatiladi. Bir gaz – 0,71 m.ga tengligini hisobga olsak, asl nusxada tilga olingan quduqning chuqurligi 7-10 m. ekanligi ma‘lum bo‘ladi. Ruscha va nemischa tarjimalarda gaz o‘lchov birligi sajen o‘lchov birligi bilan berilgan. Bir sajen uch gazga teng ekan. Demak, quduq chuqurligi ham uch barobarga oshib ketadi – 30 m.ga borib qoladi50.Masalan, Sharq hayoti tasvirlangan asardi “katorga” so‘zining uchrashi...Yoki cho‘qintirish marosimini beshik to‘yi deb tarjima qilish mumkinmi?Bobur “Boburnoma”da Hindiston podshohlaridan Sulton Muzaffar haqida gapirar ekan, jumladan “doim Mushaf kitobat qilur erdi” deydi. Asarni ingliz tiliga o‘giran V.Erskin uni “doim Qur‘on yozardi” deb beradi. Holbuki, “kitobat qilish” – “ko‘chirib yozish” degani.S.E.Palastrov o‘zbek xalq ertaklarini tarjima qiladi. “Uch og‘ayni botirlar”：“To‘ng‘ichi – yigirma bir yoshda, o‘rtanchasi – o‘n sakkiz yoshda, kenjasi – o‘n olti”.Tarjimasi: “Starshemu – Tonguch-batiru bil dvadsat odin god, srednemu – Ortincha-batiru –vosednadsat let, a mladshemu – Kendja batiru – shestnadsat”.“O‘zbekchadan ruschaga o‘girmalarda rus tarjimonlari o‘zbek tilidagi “siz” (“vi”) olmoshini ko‘pincha “ti” qabilida beradilar. Ma‘lumki, o‘zbeklarda kattalarga “siz” deb murojaat qilinadi. Nazarimizda, bu o‘ziga xoslikni ham saqlash kerak”.Pirimqul Qodirovning “Olmos kamar” romani tarjimasida “kosa” – “glubokaya tarelka” deb ruschaga o‘giriladi.O‘lmas Umarbekovning “Damir Usmonovning ikki bahori” qissasi tarjimasida “moshkichiri” –“risovaya kasha” deb berilgan.“Milliy o‘ziga xoslik deganda, adabiy asarda tasvirlangan xalk hayotining moddiy sharoiti, ma‘naviy turmush tarzi, tabiati, o‘rmon, tog‘, dala, suv, zamin, osmon hamda afsona va cho‘pchaklari, tarixi va dini, adabiyot va san‘ati hamda boshqa maxsus narsalar haqida tasavvur, tushunchalari, atamaları tushuniladi”, –deb yozadi G‘.Salomov.“Tarixiy asarlardagi milliy o‘ziga xosliklarni va davr koloritini tarjimada qayta yaratishni quyidagi asosiy yo‘nalishlarda kuzatish mumkin:

- a) qahramonlarni o‘rab turgan ijtimoiy va moddiy muhit, predmetlar dunyosi, turmush tarzining o‘ziga xosligini o‘zga til kitobxoniga to‘la anglatish orqali;
- b) urf-odat, udumlar, marosimlar, e‘tiqod, axloqiy aqidalarni qayta yaratish bilan;
- v) asar qahramonlarining psixologiyasi, xatti-harakati, dunyoqarashi, nutqi, portreti, “narsalarni tushunish tarzi”ni to‘la gavdalantirish orqali;
- g) tasvirlangan voqealar, hodisalar, xarakterlarda aks etgan, ularga singib ketgan davr koloritini to‘la saqlab qolish orqali”.

Sinxron tarjimaning ketma-ket tarjimadan afzalliklari odatda quyidagilar:

Notiqning nutqi uzilishsiz eshitaladi. Bu taqdimotchiga tomoshabinlar e'tiborini jalb qilish, tomoshabinlarning kayfiyati va reaksiyasini his qilish imkonini beradi;

Tadbir vaqti ketma-ket tarjimaga qaraganda taxminan ikki baravar kamayadi;

Ishtirokchilar uchun qulaylik: chet tilini bilish bugungi kunda kamdan-kam uchraydi, shuning uchun ko'p ishtirokchilar chet tilidagi hisobotlarni asl nusxada tinglashni afzal ko'rishadi va ketma-ket tarjima paytida ma'ruzachi to'xtab qolsa va hamma ishtirokchilar tarjimini tinglashsa, ularga xush yoqmaydi;

Bir vaqtning o'zida bir nechta tillarga tarjima qilish imkoniyati mavjud.

Shu bilan birga, sinxron tarjimaning salbiy tomonlari ham bor:

Sinxron tarjimaning narxi odatda sinxron tarjimonlarning yuqori stavkalari va maxsus asbob-uskunalarni ijaraga olish uchun to'lash zarurati tufayli ketma-ket tarjima qilishdan ko'ra yuqori bo'ladi;

Tadbir mavzusini bir xil darajada yaxshi biladigan kamida ikki yoki uchta sinxron tarjimonni jalb qilish zarurati mavjud;

Sinxron tarjima ma'lumotlarning ancha yuqori darajada yo'qolishi va assimilyatsiya qilinishing pastligi bilan tavsiflanadi.

Xulosa:

Yurtimizda tarjimaning asosan yozma turi taraqqiy etgan va bunga turli tarixiy davrlardan tortib oxirgi yuz yillikdan yozma tarjimaning ajoyib namunalarini misol qilib keltirishimiz mumkin. Lekin so'nggi 30 yilni olsak, endilikda e'tibor og'zaki tarjima, shu jumladan, sinxron tarjimaga ko'proq qaratilayotganini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni, hozirgi davrda istalgan tildan, shu jumladan, o'zbek tilidan boshqa tilga, boshqa tildan o'zbek tiliga tezkor, bexato, adekvat, mantiqiy tarjima qila olish mahoratini shakllantirish dolzarblashib ulgurdi. O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi bilan bo'liq barcha qonun va dasturlarida zamon talablariga muvofiq bo'lgan barcha shart-sharoitlar, imkoniyatlar va asoslar belgilab qo'yilgan[6]. Ushbu qaror asosida so'nggi yillarda Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti va boshqa bir qator oliy ta'lim muassasalarida sinxron tarjima nazariyasini o'qitish yo'lga qo'yildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E. Ochilov., Tajima nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent-2012[1]
2. G'afurov I., Mo'minov O., Qambarov N., Tarjima nazariyasi. – Toshkent-2012[2]
3. G'afurov I. Tarjimshunoslik mutaxassisligiga kirish. – Toshkent-2008.[3]
4. Mo'minov O., Turg'unov R., Rashidova A., Alimova D., - Translation – Yozma tarjima – Pismenniy perevod. –Toshkent-2008.[4]
5. Мусаев К., “Таржима назарияси асослари”. – Тошкент-2005[5]
6. Одилова Г, Махмудова У., Ўзбек таржимонлари ва бадий таржималар. – Тошкент- 2012[6]